

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**IZBORNO PONAŠANJE U VRIJEME PANDEMIJE:
IZUZETAK ILI PRAVILO OPRAVDAVANJA SISTEMA?**
Završni rad

Studentica: Dženeta Bašović

Mentor: Doc.dr. Nina Hadžiahmetović

Sarajevo, mart, 2022

IZBORNO PONAŠANJE U VRIJEME PANDEMIJE: IZUZETAK ILI PRAVILO OPRAVDAVANJA SISTEMA?

Dženeta Bašović

Sažetak

U okrilju kompleksne politike država Bosna i Hercegovina je poligon otvoren za svakodnevnu raspravu. Tako su i Lokalni izbori 2020. godine izazvali različite medijske reakcije, kao i reakcije korisnika društvenih mreža. Razlog za to su rezultati izbora, održani u vrijeme pandemije, koji su nagovijestili blage političke promjene nakon 25 godina vladanja postojeće pozicije. Međutim, vrlo malo je znanstveno objašnjeno šta je moglo dovesti do kompleksnih rezultata registrovanih na lokalnim biralištima. Ovaj pregledni rad pokušava dati odgovor na to pitanje, prvenstveno iz socio-psihološke perspektive. Uzimajući u obzir socio-psihološku, a i politološku perspektivu, cilj rada je pokušati interpretirati izbornu ponašanje, te promjenu u tom ponašanju uočenu 2020. godine, iz perspektive teorije opravdavanja sistema. U tom smislu, cilj rada je analizirati rezultate lokalnih izbora, te obrazložiti, da li rezultati lokalnih izbora podržavaju status quo, odnosno opravdavanje sistema, ili je promjena rezultat anomalije teorije opravdavanja sistema. Zahvaljujući psihološkoj i politološkoj literaturi, u radu se iznosi pretpostavka da zabilježeni rezultat u BiH indicira pravilo opravdavanja sistema, sa određenim iznimkama, dok se generalno nije moguće osloniti na teoriju opravdavanja sistema kao na dobrog prediktora ishoda političkih izbora.

Ključne riječi: teorija opravdavanja sistema, izborna ponašanje, pandemija.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Teorija opravdavanja sistema i teorijski postulati.....	3
2.1. Prijetnja usmjerena ka sistemu.....	4
2.2. Ovisnost o sistemu	7
2.3. Razina neizbježnosti vladajućeg sistema	9
2.4. Manjak lične kontrole	11
3. Funkcija izbornog ponašanja u kontekstu teorije opravdavanja sistema.....	12
4. Pandemija COVID-19 i fluktuacija izlaznosti na političkim izborima	15
5. Američki predsjednički izbori 2016. vs. američki predsjednički izbori 2020.....	17
6. Lokalni politički izbori 2020 u BiH - opravdavanje sistema, pandemija i fluktuacija izlaznosti na izbore	21
7. Rasprava.....	26
8. Zaključak.....	31
9. Literatura.....	33
9.1. Elektronski izvori.....	37

1. Uvod

Građani države Bosne i Hercegovine (BiH), 26 godina nakon rata konzistentno javno iznose vlastito nezadovoljstvo i kritike upućene vlastima zbog stagnacije društva i unutrašnje destabilizacije države. Međutim, kada se politički izbori trebaju iskoristiti u svrhu promjene vladajućeg sistema, dolazi do nekonzistentnosti između rezultata političkih izbora i nezadovoljstva političkim sistemom kod građana. Drugim riječima, nezadovoljstvo građana političkim sistemom nije u skladu sa političkim izbornim ponašanjem, čiji je najbolji pokazatelj dugogodišnji nepromjenjivi rezultat na političkim (općim ili lokalnim) izborima. Naime, sredinom novembra 2020. godine, u vrijeme pandemije COVID-19, održani su lokalni izbori u većini gradova Bosne i Hercegovine. Rezultati lokalnih izbora nisu pokazali veće promjene vlasti, iako je do određenih promjena u nekoliko većih gradova Bosne i Hercegovine ipak došlo. Građani Sarajeva i Banja Luke su odlučili glasati drugačije. Pobjeda opozicije je izglasana u četiri općine¹ Kantona Sarajevo i to: Stari grad (59,55 %), Centar (65,43 %), Novo Sarajevo (66,88 %) i Ilidža (63,60 %). Na drugoj strani, građani Banja Luke su glasali za gradonačelnika opozicije koji je osvojio 54,43 % glasova.

Vladajuće nacionalne političke stranke² su i na ovim izborima ubjedljivo osvojile najveći broj glasova na području cijele države; SDA sa 28 načelnika i gradonačelnika (uključujući Brčko Distrikt), vladajuća politička organizacija Republike Srpske, SNSD je odnijela ubjedljivu pobjedu sa 33% glasova (42 izborne jedinice u RS-u) na cijelom području manjeg entiteta, gdje je drugoplasirana politička organizacija SDS imala 13% glasova. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) je imala isti politički rezultat kao i prethodnih godina, apsolutnu pobjedu u kantonima sa većinskim hrvatskim stanovništvom; osvojene 22 izborne jedinice. Ako uzmemo u obzir da se pozicijom mogu smatrati upravo tri nacionalne stranke koje već dugi niz godina osvajaju najveći broj glasova birača, onda možemo reći da je opozicija odnijela neočekivanu pobjedu unutar većih gradova Bosne i Hercegovine, izuzimajući Mostar gdje potpunu vlast³ imaju SDA i HDZ, i to: Bijeljini (PDP-SDS) sa 47,01%; Banjoj Luci (PDP) 54.43%, Tuzli

¹ https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=1#/8/0/0 (preuzeto 12.3.2022)

² Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Savez nezavisnih socijaldemokrata

³ https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=1#/8/0/0 (preuzeto 12.3.2022)

(SDP) 51.93%, Zenici (NK) 66.51%, te Sarajevu (3 od 4 sarajevske općine) gdje je najveći broj glasova imala koalicija NiP-NS-SDP-NBL.⁴

Uzimajući u obzir zanimljive rezultate izbora u BiH, cilj nam je pokušati interpretirati kompleksne rezultate izbora iz perspektive opravdavanja postojećeg sistema u Bosni i Hercegovini i ponuditi odgovore na sljedeća pitanja:

1. Koje su pretpostavke teorije opravdavanja sistema i koja je funkcija izbornog ponašanja u kontekstu teorije opravdavanja sistema?
2. Postoji li povezanost između pandemije i opravdavanja sistema, odnosno kakvu funkciju ima pandemija u okvirima teorije opravdavanja sistema?
3. Na koji način je izborna ponašanja povezano sa pandemijom COVID-19 u terminima fluktuacije izlaznosti na izbore i govori li to u prilog zadržavanju vodećih pozicija ili biranju opozicije?
4. Da li izborna ponašanja opravdavaju sistem ili djeluju kao katalizator za promjenu sistema?

Formulacija prethodno navedenih pitanja ima za cilj pokrenuti raspravu kao ključni faktor u iznalaženju odgovora na zadatu temu ovog teorijskog rada.

⁴ Nezavisni kandidat (NK), Narod i pravda (NiP), Naša stranka (NS), Socijaldemokratska partija (SDP), Nezavisna bosanskohercegovačka lista (NBL).

2. Teorija opravdavanja sistema i teorijski postulati

Teorija opravdavanja sistema objašnjava društveno ponašanje koje se ogleda u prihvatanju i održavanju postojećeg političkog sistema, unatoč nezadovoljstvu cjelokupnog društva i velikim egzistencijalnim problemima (Jost, 2018).

Generalno, situacijski uvjeti jednog društva odredit će ponašanje njegovih pripadnika u vidu prihvatanja ili odbacivanja političkih partija, političkih pokreta ili kandidata opozicije. Eidelman i Crandall (2012) smatraju da je u osnovi procesa opravdavanja sistema kognicija. Prema tome, pretpostavlja se da nivo kognitivnog opterećenja određuje tendenciju ka procesu opravdavanja sistema. Rezultati studije koju su sproveli Eidelman i Crandall (2012) ukazuju na to da ispitanici u uvjetima niskog kognitivnog napora ne iznose političke stavove koji opravdavaju politički sistem ili status quo, što objašnjava činjenicu da ispitanici imaju dovoljno vremena da razmisle o posljedicama vlastitog ponašanja, dok se suprotno, tj. opravdavanje sistema, dešava u uvjetima visokog kognitivnog opterećenja.

Slično prethodnoj pretpostavci, Jost i Hamilton (2005, prema Jost, 2018) u osnovi kognitivnog objašnjenja opravdavanja sistema predlažu model kognitivnog škrteca, pri čemu osoba ne ulaže dovoljno truda u smislu detaljnijeg procesiranja datih informacija, što je implicitno povezano sa donošenjem odluka, u ovom slučaju, političkih stavova. Heurističkom načinu razmišljanja svojstveno je automatsko razmišljanje i nedostatak svijesti o procesu opravdavanja. Pojednostavljeno viđenje stvarnosti i u ekstremnoj polarizaciji crno-bijelo se smatra razumnim i osnovanim, što održava heuristički kognitivni proces.

Suprotno ovom mišljenju, Friesen, Laurin, Shepherd, Gaucher i Kay (2018) smatraju da se opravdavanje sistema može bolje objasniti motivacijskim, nego kognicijskim faktorima. Unutar motivacijske osnove teorije opravdavanja nalaze se tri psihološke potrebe: 1. epistemološka potreba ljudi da svijet percipiraju sigurnim, predvidljivim i konzistentnim mjestom, 2. egzistencijalna potreba ljudi koja se ogleda kroz smanjenje osjećaja tjeskobe i anksioznosti, te 3. relacijska potreba koja omogućava ljudima da percipiraju svijet jednako kao i drugi ljudi. Tri navedene psihološke potrebe unutar motivacijske osnove usklađene su sa situacijskim faktorima koji će motivirati ljude da opravdaju ili odbace status quo. Situacijski uvjeti u društvu

kompatibilni su sa teorijskim postulatima koji objašnjavaju proces opravdavanja sistema: prijetnjom usmjerenom ka sistemu, društvenom zavisnosti o sistemu i stabilnosti sistema.

2.1. Prijetnja usmjerena ka sistemu

Prijetnja usmjerena ka sistemu podrazumijeva postojanje prijetnje koja može imati destabilizirajući utjecaj na trenutno vladajući politički sistem, ideologiju, odnosno trenutno političko stanje.

Istraživanja (npr. Kay i Friesen, 2011) su pokazala da društvo koje se suočava sa prijetećom situacijom pribjegava opravdavanju statusa quo, što pokazuju rezultati ankete sprovedene nakon terorističkog napada na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001, pri čemu se bilježi povećano odobravanje i opravdavanje sistema na skoro svim nivoima vlasti. Pokazatelj opravdavanja sistema ogleda se u činjenici da su Amerikanci, čak i dvije godine nakon 11. septembra 2001, podržavali predsjednika G. W. Bush-a dajući mu puno više ocjene (redom 89%, 66%, 55%, u godinama nakon terorističkog napada, u odnosu na period prije terorističkog napada kada je ocjena bila 51% (Jones, 2003). Također, nakon terorističkog napada, sprovedene ankete bilježe i povećano povjerenje Amerikanaca u državni sistem, izraženije stavove o domoljublju i o procesima imigracije.

Kay, Jost i Young (2005) su ispitanike izložili eksperimentalnom uvjetu u kojem su trebali pročitati članak čiji autor (strani novinar) apsolutno osuđuje američki politički sistem. U ostalim uvjetima, ispitanici su čitali članak koji hvali američki politički sistem, sadrži negativne komentare, ali bez kritičkog tona, te potpuno neutralan članak. Uspoređujući političke stavove ispitanika u uvjetu osude sistema u odnosu na ostale uvjete, istraživači su uočili da ispitanici koji su imali zadatak da čitaju kritiku o američkom političkom sistemu, postaju visoko motivirani da pronađu objašnjenja kojima radije opravdavaju i podržavaju američki politički sistem u svrhu očuvanja prethodne percepcije legitimnosti sistema. Također, isti ispitanici su pokazali i povećano hostilno ponašanje prema skupinama koje su podržale opozicionu vlast, te društvenu ili spolnu jednakost.

Pet godina nakon terorističkog napada u Sjedinjenim Američkim Državama, Evropom se proširila informacija da su britanske vlasti uhapsile nekolicinu ljudi za koje se sumnjalo da su

povezani sa planiranjem teorističkih napada na britanske avione koji lete prema SAD-u. Ullrich i Cohrs (2007) ovim vijestima bivaju inspirisani da sprovedu eksperimentalno istraživanje, čiji je glavni cilj izmjeriti težnju ka procesu opravdavanja sistema, prije ili nakon što su vijesti o hapšenju nekolicine ljudi osumnjičenih za mogući teroristički napad pristigle do ljudi. Istraživanje je bilo sprovedeno na centralnoj željezničkoj stanici u Frankfurtu, dok su intervjueri bili muškarac i žena koji su slučajnim odabirom izvukli jednu od dvije verzije upitnika. U eksperimentalnom uvjetu, čija je tema bila „Internacionalni terorizam“, prolaznici su pitani da li su čuli vijesti o navodnoj zavjeri za uzrokovanje eksplozije u britanskim avionima koji lete prema SAD-u. Bez obzira da li su prethodno čuli tu vijest ili ne, eksperimentatori su dalje čitali vijesti iz poznatih njemačkih novina „Der Spiegel“, pri čemu su im saopćili informacije o namjeravanom terorističkom napadu na avione na putu iz Velike Britanije do SAD-a. Nakon date informacije, intervjueri su ispitanicima pročitali nekoliko stavova, a ispitanici su trebali iznijeti mišljenje koliko se slažu sa datim stavovima na skali opravdavanja sistema od 1 (potpuno se ne slažem) do 6 (potpuno se slažem). Da ispitanici ne bi otkrili o čemu se radi, intervjueri su nastavili postavljati otvorena pitanja o internacionalnom terorizmu. U kontrolnoj skupini ispitanicima je odmah data skala opravdavanja sistema, nakon čega su bili pitani da li su na vijestima čuli informaciju o spriječenom terorističkom napadu na avione na putu iz Velike Britanije ka SAD-u. Zatim im je pročitao dio iz poznatih njemačkih novina o mogućem terorističkom napadu, te su postavljena otvorena pitanja o internacionalnom terorizmu. Glavna razlika između eksperimentalne i kontrolne skupine jeste što nije na isti način izveden postupak eksperimenta. Eksperimentalna skupina prvo prolazi kroz tretman informisanja o terorističkom napadu, zatim popunjava skalu opravdavanja sistema, te onda odgovara na otvorena pitanja. Dok je postupak u kontrolnoj grupi obrnut, ispitanici prvo popunjavaju skalu opravdavanja sistema, te nakon što im se saopšti vijest o terorističkom napadu, postavljaju im se pitanja otvorenog tipa. U konačnici eksperimenta, obje skupine ispitanika su obaviještene da se radilo o istraživanju.

Rezultati pokazuju da je težnja ka opravdavanju sistema bila veća u eksperimentalnoj nego u kontrolnoj situaciji. Preciznije, u eksperimentalnoj situaciji, prvobitna prijeteća situacija trebala je izazvati osjećaj straha koji implicitno vodi ka procesu opravdavanja sistema, što potvrđuju empirijski nalazi ove studije. Dati rezultati potkrepljuju činjenicu da je prijeteća situacija okidač koji povećava tendenciju opravdavanja sistema, što je u skladu sa teorijom opravdavanja sistema.

Obzirom na sve navedeno, postavlja se pitanje zašto društvo ne sugerise političke promjene u situacijama koje očito pokazuju da vlada i političke institucije nisu dovoljno učinkovite pri rješavanju problema i donošenja odluka (Kay i Friesen, 2011). Primjerice, nakon uragana „Katrina“, institucije vlade Sjedinjenih Američkih Država nisu uspjele funkcionalno upostaviti alternativne mjere kako bi se riješili problemi do kojih je dovela ova prirodna nepogoda. Napier, Mandisodza, Andersen i Jost (2006) smatraju da ukoliko sistem na jednoj strani pokaže svoje slabosti, primjerice nelegitimnost i zbog toga bude okrivljen, ljudi istovremeno neće kriviti sistem na drugim njegovim nivoima. Preciznije, ukoliko stanovništvo okrivi lokalnu vlast za nemogućnost pružanja adekvatne pomoći žrtvama uragana, državni nivo vlasti i dalje u očima stanovništva ostaje legitiman. Uragan „Katrina“ ostavio je veoma velike posljedice na politiku i ekonomiju SAD. Podaci ankete Istraživačkog centra 2005. godine upućuju na to da bijelci i crnci nemaju jednako mišljenje o adekvatnosti postupanja vlade u svrhu rješavanja problema uzrokovanih posljedicama uragana „Katrina“. Faktor rasne nejednakosti između crnaca i bijelaca može objasniti podijeljena mišljenja ove dvije skupine. Primjerice, bijelci koji pripadaju grupi većeg statusa u odnosu na crnce, težit će braniti sistem, što je konzistentno sa osjećajem očuvanja pozitivnog mišljenja prema vlastitoj grupi. S druge strane, svjesni rase nejednakosti, crnci kao populacija nižeg statusa u odnosu na bijelce, godinama ugnjetavana od strane bijelaca, pružit će otpor vladajućem sistemu, boreći se za prava vlastite skupine. Također, crnci čine većinu američke populacije pogođene uraganom Katrina, što bi moglo izazvati rasnu nejednakost između bijelaca i crnaca, iz čega proizilaze različita mišljenja kada je riječ o opravdavanju sistema ovisno o grupnoj pripadnosti. Prema nalazima ankete Istraživačkog centra iz 2005. godine, 32% bijelaca i 71% crnaca se slaže sa stavom da je prirodna katastrofa izazvala rasnu nejednakost između dvije populacije. S druge strane 77% crnaca tvrdi da bi vlada brže reagovala da su bijelci većina koja je stradala, dok se 17% bijelaca slaže sa ovom tvrdnjom. Crnci su percipiranjem sebe kao diskriminirane skupine krivili sistem, dok su bijelci krivili žrtve uragana, što objašnjava faktor rasne nejednakosti. S tim u vezi, 85% crnaca vjeruje da je predsjednik Bush mogao uraditi puno više za žrtve uragana Katrina, čime se složila i većina bijelaca, ali ne u istom broju. Obzirom na navedene činjenice, crnci su bili odlučni boriti se za političke promjene jer su svjesni rasne nejednakosti u odnosu na bijelce, dok su bijelci i dalje vjerovali u legitimnost predsjednika Busha. Dakle, jedno od objašnjenja zašto neće doći do političke promjene iako je očigledno da vlada i predsjednici ne obavljaju adekvatan posao na pozicijama na kojima se

nalaze, jesu drugi konfundirajući faktori, poput prethodno navedenog primjera rasne nejednakosti.

Prethodna istraživanja ukazuju da, u uvjetima u kojima je osviještena prijetnja ili su sudionici direktno izloženi prijetnji, dolazi do procesa opravdavanja sistema, na način da se iskazuje veća podrška vladi ili predsjedniku. S druge strane, postoje faktori koji će podijeliti mišljenja ljudi, kao što je to u slučaju bijelaca i crnaca rasna nejednakost. Faktor rasne nejednakosti je odredio proces opravdavanja sistema od strane privilegovanog društva, u ovom slučaju bijelaca. Dakle, prijetnja sistemu sa sobom aktivira druge faktore koji implicitno vode ka opravdavanju sistema.

2.2. Ovisnost o sistemu

Stupanj u kojem cjelokupna društvena struktura ovisi o trenutnom statusu quo predstavlja pojavu ovisnosti o sistemu (Kay i sur., 2009). Neočekivane situacije poput ekonomskih i političkih kriza, socijalnih pitanja, prirodnih nepogoda, mogu izazvati osjećaj nepoznavanja koji istovremeno aktivira osjećaj nesigurnosti individualnog djelovanja (Shepherd i Kay, 2012). U tom slučaju, kod ljudi se aktivira osjećaj ovisnosti o sistemu, pri čemu se povećava povjerenje u vladu i status quo. Primjerice, uragan „Katrina“ koji je pogodio New Orleans 2005. godine, je neočekivana situacija koja potiskuje osjećaj individualnog djelovanja ljudi, pri čemu istovremeno aktivira osjećaj nesigurnosti, iz čega proizlazi osjećaj ovisnosti o sistemu, jer u ovom slučaju samo politički sistem može pomoći žrtvama pomenutog uragana. Društvo prihvata i opravdava sistem, kako bi redukovalo postojeću tjeskobu ili strah od opasnosti u svijetu. Politički sistem zalazi u sve sfere društvenog života, stoga ima veoma važnu ulogu za svakog pojedinca. Drugim riječima, što je veća ovisnost o sistemu, društvo sistem percipira legitimnijim i više ga odobrava, u odnosu na sistem o kojem društvo manje ovisi.

Rezultati različitih studija govore u prilog većem opravdavanju sistema u društvima sa većim stepenom ovisnosti. Toorn, Tyler i Jost (2011) sproveli su istraživanje u kojem je učestvovao 61 student. Slučajnom raspodjelom studenti su podijeljeni u dvije skupine. Manipulisan je osjećaj ovisnosti, pri čemu su studenti tekstualnim porukama obaviješteni da će ocjenjivač odrediti kada će napustiti istraživanje ili istraživanje mogu napustiti samostalno čim završe zadatak. Po

završetku zadatka, studenti su dobili tekstualnu poruku da eksperimentatoru treba pomoći pri izradi kompjuterskog zadatka. Mjera zavisne varijable operacionalizirana je kao zadatak studentske evaulacije odgovora drugih studenata na prethodni zadatak u kojem su i oni bili učesnici. Studenti koji na skali nivoa ovisnosti postižu visoke rezultate ukazuju na visok ocjećaj ovisnosti. Ispitanici u uvjetu visoke ovisnosti, povoljnije su procijenili tuđe procjene nego ispitanici u uvjetu niske ovisnosti. Istraživači su regresijskom analizom ispitali učinak nivoa ovisnosti i ishoda dobrovoljnosti. Prema hipotezi, očekuje se da će ispitanici u uvjetu visoke ovisnosti radije prihvatiti dodatni zadatak i tako pomoći istraživačima, nego ispitanici u uvjetu niske ovisnosti. Rezultati pokazuju da su studenti u ovisnijem položaju bili saradljiviji, u odnosu na studente u manje ovisnom položaju. Uvjet ovisnosti utječe na dobrovoljno ponašanje, stoga ljudi koji više ovise o autoritetu kako bi dobili određene resurse motiviraniji su da bez razmišljanja prihvate naredbe autoriteta.

U jednoj studiji (Kay et al., 2009) učestovalo je 45 studenata. Podijeljeni u dvije skupine, studenti su prvo čitali paragrafe o navodnim novim istraživačkim otkrićima, što zapravo predstavlja manipulativni uslov ovisnosti u ovom slučaju o sistemu (državi) i ovisnosti o univerzitetu kojeg pohađaju. Paragrafi opisuju način na koji studenti ovise o univerzitetu kojeg su izabrali ili način na koji ovise o državi u kojoj žive. Nakon toga uvedena je druga manipulativna varijabla, odnosno mjera opravdavanja sistema, pri čemu su studenti, ovisno o prethodnom sadržaju koji su čitali, podijeljeni u dvije skupine. Sadržaj nova dva paragrafa obuhvatao je finansijski kontekst politike, odnosno državne ili univerzitetske politike. Zapravo, ovisno o temi paragrafa, studentima je otkriveno na koji način funkcionišu finansije na državnom nivou, a kako na univerzitetskom. Ovisno kojem uslovu su pripadali, studenti su saznali da određene provincije dobijaju veće finansije od države, u odnosu na druge. S druge strane, univerzitet koji pohađaju, finansije ne dijeli podjednako na sve odsjeke, već se finansijske odluke donose u ovisnosti o kvaliteti obrazovanja koje određeni odsjek pruža. U završnoj fazi istraživanja, studenti su popunili skalu opravdavanja politike finansiranja. Rezultati pokazuju da ispitanici koji su bili osviješteni o njihovoj ovisnosti o univerzitetu, na skali opravdavanja sistema više su opravdavali politiku finansiranja univerziteta u odnosu na politiku finansiranja vlade. Dok ispitanici koji su osvijestili ovisnost o vlasti, na skali opravdavanja sistema bili su motiviraniji opravdati politiku finansiranja vlasti u odnosu na politiku finansiranja univerziteta. U konačnici, ljudi su motiviraniji opravdati sistem prema kojem osjećaju veću ovisnost.

Proudfoot, Kay i Mann (2015) sproveli su istraživanje u kojem je učestovao 51 ispitanik iz različitih kompanija. Cilj studije je bio izmjeriti motivaciju radnika da pozitivno percipiraju kompaniju u kojoj rade bez obzira na vijesti o krizi s kojom će se kompanija uskoro suočiti. Prethodno su zaposlenici navedeni da identifikuju i gradiraju probleme u njihovoj kompaniji, kako bi bili osviješteni o potencijalnoj krizi. Uskoro su zaposlenici slučajno raspoređeni u dva različita uvjeta: poboljšanje kompanije na tržištu rada ili neuspješnost kompanije na tržištu rada. Neuspješnost je navodno značila da problemi neučinkovitosti koje su zaposlenici prethodno naveli, mogu imati ozbiljne posljedice za dalji razvoj kompanije. U uvjetu poboljšanja, rangirani problemi ne bi trebali da imaju učinak na uspješnost kompanije. Zatim su svi zaposlenici procjenjivali budući uspjeh kompanije. Rezultati analize pokazuju da su ispitanici koji su prethodno rangirali neučinkovitost kompanije kao najveći problem u uvjetima slabije uspješnosti kompanije na tržištu rada, isti problem ocijenili kao manje značajan za uspjeh kompanije na tržištu rada, što nije slučaj kod zaposlenika u uvjetu poboljšanja kompanije na tržištu rada.

Prethodno navedena istraživanja, podupiru hipotezu opravdavanja sistema koja nalaže da će veća ovisnost o sistemu izazvati više težnje ka opravdavanju sistema. Drugim riječima, što je pobuđen veći osjećaj ovisnosti o sistemu, univerzitetu, kompaniji, ili autoritetu, to će postojati veća težnja ka opravdavanju sistema, univerziteta, kompanije i autoriteta. Opravdavanje sistema prema rezultatima prethodno navedenih studija, iskazuje se kroz poslušnost autoritetu, podržavanju politike univerzitetskog načina finansiranja i državnog finansiranja, ali i u umanjivanju problema kompanije za koju se prognozira manja uspješnost na tržištu rada.

2.3. Razina neizbježnosti vladajućeg sistema

Politički sistem ima glavnu ulogu u determinisanju uspješne budućnosti ekonomskog i socijalnog statusa države, te se na taj način prožima kroz sve aspekte života pojedinaca. Suočavanje ljudi sa neizbježnim odlukama sistema ubrzava proces adaptacije i podržavanja statusa quo. Dvije su situacije koje određuju proces opravdavanja sistema: nemogućnost odbijanja, odnosno nezaobilaznost donesenih političkih odluka i visoka razina stabilnosti sistema.

U jednoj od studija (Laurin, Shepherd i Kay, 2010) studenti su podijeljeni u dvije grupe, pri čemu je jednoj grupi ponuđena mogućnost lakšeg prelaska na drugi univerzitet, a drugoj da

proces prelaska postaje teži. Zatim su ispitanici izloženi čitanju plakata, na kojima su predstavljena dva seminarra. Jedan se odnosio na zaštitu okoliša, a drugi na administrativne i organizacijske nedostatke univerziteta koji su ispitanici pohađali. Studenti su imali zadatak da izraze stepen podrške grupama za borbu za zaštitu okoliša i za bolje uvjete studiranja na univerzitetu. Rezultati pokazuju da su studenti koji su imali informaciju o težem prelasku na drugi fakultet, pružali manju podršku grupi koja naglašava negativne strane fakulteta i bori se za bolje uslove, što implicitno znači opravdavanje univerzitetskog sistema. S druge strane, studenti koji su obaviješteni o olakšanom prelasku na drugi fakultet, dali su jednaku podršku i grupi koja se bori za zaštitu okoliša i grupi koja se bori za bolje uslove na univerzitetu. Mogućnost zaobilaznosti sistema, odnosno olakšanog prelaska sa jednog univerziteta na drugi indicirala je odsustvo opravdavanja sistema. S druge strane, smanjena mogućnost zaobilaznosti sistema, odnosno otežanog prelaska sa jednog univerziteta na drugi imala je efekat na opravdavanje trenutnog sistema.

U studiji sprovedenoj u Kanadi (Laurin et al., 2010) u kojoj su učestvovala samo ispitanice, ispitivan je efekat systemske naspram realne neravnopravnosti na opravdavanje sistema. Efekat je induciran uvođenjem vanjske grupe različite po spolu (tj. muškaraca), pri čemu je u uvjetu realne neravnopravnosti navedeno da je početna plata muškaraca naspram žena veća za 20 %, što je odgovaralo realnom stanju. Nasuprot tome, u uvjetu systemske neravnopravnosti istaknuto je da je plata muškaraca koji su tek počeli raditi veća od plate žena sa višegodišnjim radnim iskustvom. Pored toga, ispitanice su bile izložene i manipulaciji izbježnosti sistema, pri čemu je polovini rečeno da je moguće lakše emigrirati iz države u narednih 10 godina, tj. napustiti sistem, a polovini je rečeno da je to otežano u istom vremenskom periodu. Rezultati su pokazali interakciju između izbježnosti sistema i neravnopravnosti na način da su ispitanice u uvjetu lakše emigracije tj. izbježnosti sistema više osuđivale systemsku spolnu naspram realne neravnopravnosti, dok je obrnut obrazac uočen u uvjetu teže emigracije, odnosno neizbježnosti sistema, pri čemu su ispitanice više pravdale realnu spolnu, nego systemsku neravnopravnost.

Uzimajući u obzir rezultate navedenih istraživanja, pri čemu je glavni manipulativni uslov induciranje nivoa zaobilaznosti sistema, u uvjetima otežane zaobilaznosti javlja se veća motivacija za odbranu i podupiranje sistema ili statusa quo.

2.4. Manjak lične kontrole

Kay, Gaucher, Napier, Callan i Laurin (2008) tvorci su modela kompenzacijske kontrole. Prema modelu, prijeteća situacija izaziva osjećaj manjka lične kontrole, a kako bi je uspjeli kompenzirati i usmjeriti se ka vanjskim faktorima, ljudi tragaju za eksternim izvorima kontrole koji imaju jasno definisana pravila, upute, norme i formalne strukture sistema, čiji potencijal prepoznaju u vladi, organizacijskim institucijama i vjeri. Generalno, vlada i vjera zbog strukturalne organizovanosti, pravila i normi, omogućavaju osjećaj sigurnosti i kontrole, što u ovom slučaju znači kompenziranje niskog nivoa lične kontrole usmjerene prema vanjskim izvorima. Zajedničko teoriji opravdavanja sistema i modelu kompenzacijske kontrole, jeste zadovoljavanje egzistencijalnih potreba, što je zapravo glavni pokretač motiva opravdavanja sistema. Empirijski podaci su u skladu sa pretpostavkama modela.

U jednom istraživanju (Kay et al., 2008) ispitivan je efekat individualnog osjećaja kontrole, vanjskog izvora kontrole i vlastite religioznosti na vjerovanje u Boga. Individualni osjećaj kontrole je manipuliran na dva nivoa: nizak i visok, što je inducirano na način da su se ispitanici trebali dosjetiti pozitivnog događaja iz vlastitog života nad kojim nisu ili jesu imali kontrolu. Vanjski izvor kontrole je također manipuliran na dva nivoa: nizak (Bog kao stvaralac) ili visok (Bog kao kontrolirajuća sila). Rezultati su pokazali da je nizak osjećaj lične kontrole kompenziran vjerovanjem u Boga kao u vanjsku silu naspram vjerovanja u Boga kao stvaralačkog entiteta, nezavisno od lične religioznosti ispitanika.

U drugoj studiji Kay i suradnici (2008) su, na osnovu baza podataka svjetskih istraživanja, ispitivali povezanost percepcije niske kontrole sa povećanom ovisnošću o institucijama vlade kao generalnim kompenzatorom nedostatka kontrole. To bi bilo u skladu sa pretpostavkom da manjak lične kontrole nije samo povezan sa povećanim vjerovanjem u Boga, već da se taj fenomen može generalizovati na različite izvore vanjske kontrole u skladu sa pretpostavkom da ljudi u trenutku manjka lične kontrole mogu pronaći kompenzaciju kontrole u različitim vanjskim faktorima. Rezultati su pokazali da će ispitanici sa niskom percepcijom lične kontrole imati pozitivnije stavove prema vladi, posebno ako je ona percipirana kao benevolentna naspram korumpirane. Međutim, iako benevolentnost moderira ovu vezu, i dalje je utvrđena negativna korelacija između manjka lične kontrole i vrednovanja korumpirane vlasti na način da

su ljudi sa nižom percipiranom ličnom kontrolom i dalje imali pozitivnije stavove prema vlasti, čak i kada je ona procijenjena kao korumpirana, što indicira preferenciju bilo kakvog stepena kompenzacijske vanjske kontrole spram potpunog odsustva kompenzacije kontrole.

Sumirajući rezultate navedenih istraživanja, u situaciji prijetnje koja izaziva nisku percepciju personalne kontrole, ljudi će kompenzirati osjećaj personalne kontrole prepoznajući eksterne izvore kontrole, poput Boga i vlasti. Eksterni izvori kontrole omogućit će osjećaj sigurnosti i uređenosti, ali neće povećati percepciju vlastitog osjećaja kontrole. Bez obzira na nivo korumpiranosti sistema, zbog težnje za kompenziranjem nedostatka personalne kontrole, ljudi će opravdati sistem, što je u skladu sa teorijom opravdavanja sistema.

3. Funkcija izbornog ponašanja u kontekstu teorije opravdavanja sistema

Izorno ponašanje definisano je kao “uži pojam od političkog ponašanja, jer podrazumijeva ponašanje vezano za izbor političke stranke” (Milošević, 1997, str. 279). Nauke poput sociologije, politikologije i psihologije nude zasebna objašnjenja i istraživanja izbornog ponašanja. Politička psihologija kao nauka usmjerena na pojedinca omogućava objašnjenje pojedinčeva izbora političke stranke i ideologije.

Jost (2018) smatra da teorija opravdavanja sistema pruža motivacijski okvir za politička ponašanja u čiji raspon ulaze učestvovanje u kolektivnim akcijama, pružanje podrške vladajućim ili opozicionim političkim kandidatima, partijama ili pokretima. Nalazi prethodnih psiholoških studija (Jost, 2018) su u skladu sa činjenicom da je konzervativizam ideologija koja čvrsto nastoji poduprijeti status quo s ciljem da desničari u odnosu na ljevičare opažaju i procjenjuju socijalne i ekonomske razlike kao prihvatljive i opravdane. Kuzmanović (1994, prema Milošević, 1997) smatra da društvene frustracije poput ekonomske krize ili ratne krize vode ka jačanju autoritarnih ideologija, što vodi ka bržem prihvatanju autoritarnih političkih stranaka. Na osnovu navedenog, očekivano bi bilo da se u stanjima krize opravdavanje sistema manifestuje u izbornom biranju konzervativnih opcija, odnosno onih koje opravdavaju postojeće stanje i statusne razlike.

Uzimajući u obzir politološku perspektivu, Harrison (2020) predlaže model demokratske frustracije koji se temelji na dva koncepta: demokratskom očekivanju i demokratskom deficitu.

Operacionalno definisana, očekivanja su ukupna briga i želja ka boljem političkom sistemu, dok je demokratski deficit definisan kao neispunjena demokratska očekivanja. Prema Harrisonu (2020), frustracija nastaje kada je intenzitet želje za poboljšanjem političkog sistema jednak individualnom osjećaju neispunjenosti očekivanja i manifestuje se kroz povlačenje, izražavanje bijesa i agresivnosti. Demokratska frustracija se temelji na tri različite dimenzije očekivanja: ideološkoj, koja uključuje političku ideologiju stanovništva, institucionalnoj, koja podrazumijeva važnost institucionalnih procesa, transparentnost i učinkovitost, i političkoj, koja se odnosi na građanski pogled na političku pouzdanost i integritet. Navedene dimenzije očekivanja odgovaraju psihološkim dimenzijama reakcije na neispunjeno očekivanje: povlačenju (apstinenciji), ekstremizmu (bijesu) i nasilnim protestima (agresivnosti). Promatrajući s psihološkog stajališta, varijacije u želji i očekivanjima za posljedicu stvaraju frustraciju, na koju se poziva veliki broj građana kada je riječ o demokratskom iskustvu. Iz ovih razloga, psihološka definicija frustracije se primjenjuje unutar modela demokratije. Demokratska frustracija je povezana sa izbornim ponašanjem u zavisnosti od toga u kojoj od navedenih dimenzija se javlja nezadovoljstvo građana. Društvena apstinencija na političkim izborima se očekuje, ukoliko građani osjete nezadovoljstvo nastalo neadekvatnim ideološkim zastupanjem građanskih interesa. Ekstremizam ili bijes se očekuju u slučaju nezadovoljstva građana unutar institucionalnih okvira sistema, dok se agresivni protesti mogu javiti u situaciji građanskog nezadovoljstva usljed političke nelegitimnosti sistema. Opisani model nije potkrijepljen empirijskim nalazima, međutim apstinencija na političkim izborima može se posmatrati u okviru teorije opravdavanja sistema. Apstinirajuće izborni ponašanje istovremeno bi zasebno moglo da znači i opravdavanje sistema, obzirom da neizlazak na izbore, odnosno izostanak reakcije, može da se interpretira, ne samo kao pasivna agresija na frustraciju, već i kao podrška postojećem stanju, jer ne postoje empirijski dokazi koji bi direktno povezali bijes ili nasilna protestna ponašanja sa opravdavanjem sistema.

Azevedo, Jost i Rothmund (2017) pretpostavljaju da prijetee situacije mogu utjecati na izborni ponašanje u smjeru većeg biranja autoritarnih opcija. Prije predsjedničkih političkih izbora u Sjedinjenim Američkim Državama 2016, sprovedena je anketa, čija je svrha bila ispitati motive Amerikanaca u biranju novog predsjednika. Predizborna očekivanja pretpostavila su pozitivnu korelaciju između povjerenja u legitimnost ekonomskog sistema i pružanja podrške predsjedničkom kandidatu Donaldu Trumpu. Međutim, rezultati korelacijske studije (Azevedo et

al., 2017) pokazali su suprotno, odnosno, što je veći osjećaj povjerenja u legitimnost ekonomskog sistema, podrška Trumpu je bila manja. Suprotno predviđanjima izvedenim na osnovu istraživanja, ishod predsjedničkih izbora bila je pobjeda Donalda Trumpa, što Azevedo i suradnici (2017) objašnjavaju reakcijom na prethodno postojeći kapitalistički status quo. Nemogućnost građana da odgovore na frustraciju izazvanu kapitalističkim statusom quo prisutnim za vrijeme mandata predsjednika Baracka Obame, dovela je do neočekivane promjene u izboru predsjednika Amerike. Drugim riječima, ograničena građanska mogućnost javnog kritikovanja ili odbacivanja kapitalističkog sistema implicira buđenje psihološke asertivnosti. Azevedo i suradnici (2017) smatraju da je psihološka asertivnost mehanizam odbrane kojim građani svoje nezadovoljstvo ekonomskim prilikama preusmjeravaju na vanjske grupe, npr. migrante, rasne i etničke manjine, liberale i aktiviste. Međutim, pretpostavlja se da su Amerikanci ovaj put svoju psihološku asertivnost usmjerili ka političkim izborima birajući neočekivanog kandidata za predsjednika.

S druge strane, Weinschenk i Dawes (2019) su imali namjeru ispitati koliko dobro teorija opravdavanja sistema predviđa i objašnjava pobjedu novoizabranog američkog predsjednika Trumpa. Kao što je već rečeno, generalni motiv teorije opravdavanja sistema jeste podržati i braniti trenutno vladajući status quo. Istraživači Weinschenk i Dawes (2019) navode da bi, prema teoriji opravdavanja sistema, bilo očekivano da građani koji osjećaju manje povjerenja prema političkom sistemu, vjerovatnije glasaju za Trumpa, nego za protukandidatkinju Hillary Clinton. Parametri koji su određivali efikasnu predvidljivost teorije opravdavanja sistema su bili opravdavanje ekonomskog sistema, opravdavanje rodni razlika, te generalno opravdavanje sistema. Rezultati istraživanja pokazali su da su mjere opravdavanja ekonomskog sistema i opravdavanje rodni razlika pozitivno povezane sa pružanjem podrške Trumpu. Međutim, mjera generalnog opravdavanja sistema negativno je povezana sa pružanjem podrške Trumpu, što upućuje na to da Trump ne bi trebao imati podršku glasača. Uzimajući sve u obzir, rezultati ne upućuju dovoljno jasno na efikasnu predvidljivost teorije opravdavanja sistema, stoga Weinschenk i Dawes upućuju na alternativnu teoriju moralnih temelja, za koju smatraju da efikasnije predviđa izborno ponašanje birača u odnosu na teoriju opravdavanja sistema. Franks i Scherr (2015) objašnjavaju postojanost dvije vrste moralnih temelja: individualni temelji i obvezujući temelji. Individualni temelji odnose se na socijalne uloge pojedinaca, pri čemu se podrazumijevaju temelji brige i pravednosti. Obvezujući temelji podrazumijevaju očuvanje

odnosa unutar socijalne grupe, što se odnosi na autoritet, puritanstvo i unutargrupnu lojalnost. U slučaju pobjede Baracka Obame individualni temelji predvidjeli su povećane namjere glasača da glasaju za demokratu, dok su u slučaju pobjede Mitta Romneya obvezujući temelji predvidjeli povećane namjere glasača da glasaju za republikanca (Franks i Scherr, 2015). Navedeni rezultati potvrđuju da moralni temelji koreliraju sa pružanjem podrške predsjedničkim kandidatima.

Uzimajući u obzir podatke anketnih predviđanja Predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. godine, kao i ishode izbora, dalje nas je zanimalo da li su jednaka objašnjenja primjenjiva i na izborno ponašanje na Lokalnim izborima u BiH 2020. godine u pandemijskim uslovima koji bi kao vanjski faktori prijetnje, nestabilnosti sistema i gubitka lične kontrole, trebali dovesti do većeg opravdavanja postojećeg sistema.

4. Pandemija COVID-19 i fluktuacija izlaznosti na političkim izborima

Krajem decembra 2019. godine, grad Wuhan bilježi veliki broj zaraženih koronavirusom, uz veliki broj smrtnih slučajeva, o čemu izvještavaju svi svjetski mediji. Do 11. marta 2020., kada je Svjetska zdravstvena organizacija proglasila pandemiju, infekcija je evidentirana u skoro svim zemljama svijeta, i uz to, stanje sveopće krize sa velikim brojem neodgovorenih pitanja. Osim što je prouzrokovao visoku stopu smrtnosti koja nije zabilježena od kraja Drugog svjetskog rata, koronavirus je prouzrokovao i znatnu ekonomsku, zdravstvenu, socijalnu i političku krizu (Santana, Rama i Bertoa, 2020).

Pored toga, pandemija COVID-19 utjecala je na svakodnevni život građana širom svijeta, što je proizišlo iz uvođenja restriktivnih mjera poput uvođenja fizičke distance, policijskog sata, nošenja zaštitnih maski u otvorenom i zatvorenom prostoru, te obustave rada, javnog prevoza te ograničenog kretanja ljudi. Bol, Giani, Blais i Loewen (2020) ukazuju na pozitivnu korelaciju između potpunog zatvaranja gradova (eng. lockdown) i pružanja podrške vladajućim političarima i institucijama. Drugim riječima, na političkim izborima glasovi za ministra ili predsjednika povećani su za 4%, a povjerenje u demokratiju se povećalo za 3%. Obzirom na navedene okolnosti, Santana i suradnici (2020) su ispitivali efekat pandemije koronavirusa na fluktuaciju izlaznosti glasača u vrijeme održanih političkih izbora, te su došli do podatka da je

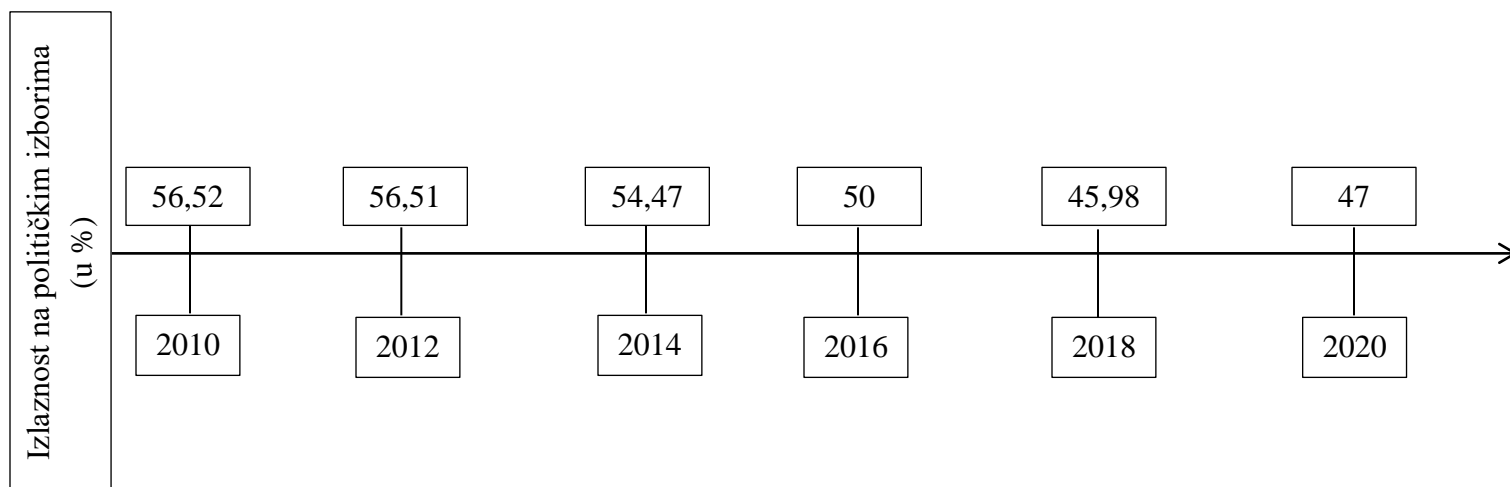
uočena smanjena izlaznost na političkim izborima, samo u zemljama čija je stopa smrtnosti zbog posljedica koronavirusa izuzetno visoka.

Povijesno gledajući, koronavirus nije jedina pandemija koja je teško pogodila svijet; postojale su prethodnice poput svinjske gripe (2009), španske groznice (1918), malarije (1880), itd. Urbatsch (2016) smatra da, pored političkih utjecaja, postoje nepolitički utjecaji poput bolesti i gripe, u ovom slučaju španske groznice, koji su prikazani kao glavni uzrok pada izlaznosti glasača na političkim izborima. Deskriptivni rezultati istraživanja provedeni u periodu od 1995. do 2015. godine (Urbatsch, 2016) za Finsku i SAD pokazuju slične rezultate, bez obzira na diferencijalno državno uređenje. Svaki zabilježeni porast zaraze pandemijom španske groznice implicira smanjenje izlaznosti glasača na političke izbore. Tako povećanje zaraze španskom groznicom od 25. do 75. percentila smanjuje izbornu izlaznost za 2,1 % (ukoliko je broj zaraženih narastao za 21,2 %, izborna izlaznost će se smanjiti za 23,1%).

Gutierrez, Merilainen i Rubli (2021) sproveli su istraživanje čiji rezultati pokazuju da je broj zaraženih virusom H1N1 povećan za jednu standardnu devijaciju povezan sa smanjenjem broja izbornih glasova za isto toliko. Povezanost slučajeva zaraze H1N1 i izlaznosti na izbore je niska, ali statistički značajna, što implicira da je pandemija H1N1 jedan od nepolitičkih faktora usko povezan sa rezultatima izbornog ponašanja. U Sjedinjenim Američkim Državama održani su izbori 1918. godine, u vrijeme drugog vala španske groznice, pri čemu je evidentirano da je pandemija moderirala izlaznost građana na izbore (Abad i Maurer, 2020). Izlaznost je fluktuirala zavisno od države, u manjim selima i gradovima nisu održani izbori, dok su žene u New Yorku prvi put u svjetskoj povijesti mogle dati svoj glas na predstojećim izborima. Izlaznost biračkog tijela na izbore je s 50,4% 1914. godine pala na 39,9% 1918. godine, što se pripisuje španskoj groznici. Iako ne mogu pokazati uzročno-posljedičnu vezu između pandemije i fluktuacije izlaznosti na političke izbore, navedena istraživanja indiciraju mogućnost moderatorske funkcije pandemije kada se radi o fluktuaciji izlaznosti na političke izbore.

Prema podacima koje pokazuje vremenska crta (Slika 1), fluktuacija izlaznosti na političke izbore i pandemija koronavirusa u kontekstu Bosne i Hercegovine, nemaju značajnu podudarnost, obzirom da je broj zaraženih slučajeva veliki, a izlaznost na političke izbore slična kao i prethodnih godina (47%). Broj zaraženih 15.11.2020. godine, u periodu održavanja

političkih izbora dosegao je 1134⁵ slučajeva u BiH, što je enormna cifra u odnosu na broj stanovnika u ovoj zemlji (3.531.159., prema posljednjem popisu stanovništva 2013).⁶

5. Američki predsjednički izbori 2016. vs. američki predsjednički izbori 2020.

Glavna razlika između predsjedničkih izbora u Americi 2016. i 2020. jeste kontekst unutar kojih su održani i odabrane pobjedničke političke ideologije, desnica 2016. i ljevica 2020. Američki predsjednički izbori 2020. godine su održani u vrijeme pandemije COVID-19, stoga su ova dva događaja odličan pokazatelj koliko je zapravo pandemija COVID-19 povezana sa ishodima izbornog ponašanja Amerikanaca. Teorija opravdavanja sistema, kao i teorija moralnih temelja (Kolevaa, Graham, Iyer, Ditto i Haidt, 2012), trebale bi omogućiti predviđanje rezultata na izborima za predsjednika Amerike 2016. Teorija moralnih temelja zasniva se na ideji da ljudi na različite načine stvaraju moralne vrijednosti i njihova značenja koja se ogledaju kroz socijalne institucije, prožimajući se kroz pet urođenih psiholoških sistema. Obzirom da su sistemi urođeni, svaki od sistema proizvodi brze i automatske reakcije privlačenja i odbijanja, a najjednostavniji

⁵ <http://mcp.gov.ba/publication/read/epidemioloska-slika-covid-19?pageId=97>, (preuzeto 15.09.2021)

⁶ <http://www.statistika.ba/> (preuzeto 24.10.2021)

primjer je prepoznavanje generalno dobrog i lošeg. Moralno razmišljanje se odvija u pet različitih dimenzija:

1. Šteta/briga – opseg do kojeg ljudi brinu za slabe i pokušavaju spriječiti štetu,
2. Pravičnost/uzajamnost – jednakost i pravda, neodobravanje kršenja novih ideala,
3. Grupa/odanost – vezanost za skupine, odobravanje onoga što doprinosi dobrobiti i kohezivnosti,
4. Autoritet/poštovanje – poštivanje autoriteta, tradicije i društvenog poretka,
5. Puritanstvo/svetost – osjećaj gađenja kao odgovor na biološke i socijalne nečistoće.

Istraživače Weinschenka i Dawesa (2019) zanimalo je koja od ove dvije teorije bolje predviđa i objašnjava izbornu ponašanje građana. Prema teoriji opravdavanja sistema, očekivano bi bilo da će građani koji nemaju čvrsto izgrađene stavove o legitimnosti trenutnog političkog sistema na izborima 2016. godine prije birati Trumpa umjesto Clinton. Teorija opravdavanja sistema omogućava nekoliko parametara pri prediktivnosti teorijskih načela, poput mjera opravdavanja sistema generalno, opravdavanje ekonomskog sistema, opravdavanje rodni razlika, te opravdavanje političkog sistema. Opravdavanje političkog sistema je mjereno na način da su ispitanici iznosili svoje stavove stepenom slaganja sa tvrdnjama o postojećem sistemu (npr. Američki politički sistem je najbolji sistem). Jednako tako, prema teoriji moralnih temelja, građani koji postižu visoke rezultate na mjeri temelja puritanstva i autoriteta, vjerovatnije će glasati za Trumpa. Kako bi se testirali moralni temelji, ispitanici su imali zadatak da čitaju niz stavova, te iznesu svoje mišljenje o njima, primjerice, da li muškarci i žene imaju različite socijalne uloge u društvu.

Rezultati studije Weinschenka i Dawesa (2019) pokazali su da mjere opravdavanja političkog sistema nisu statistički značajno povezane sa podrškom Trumpu, stoga mjere teorije opravdavanja sistema nisu dobar prediktor pri predviđanju izbornog ponašanja glasača. S druge strane, teorija moralnih temelja pokazala se kao važan prediktor pri procesu donošenja odluka tokom izbornog ponašanja. Puritanstvo i autoritet su dva važna prediktora teorije moralnih temelja koji uspješno predviđaju izbornu ponašanje glasača.

Ranija istraživanja (Kolevaa et al., 2012) pokazala su da dimenzije moralnih temelja, puritanstvo i autoritet međusobno visoko koreliraju. Istovremeno su ove dimenzije bili dobri

prediktori u predviđanju Trumpove pobjede na Američkim predsjedničkim izborima 2016. Primjerice, Amerikanci koji pridaju značaj puritanstvu, vjerovatnije bi podržali Trumpa, a ne protukandidatkinju Hillary Clinton. Povezanost moralnih temelja sa izbornim ponašanjem zasniva se na pretpostavci da javni govor u svrhu promocije kandidata može aktivirati određene stavove i predispozicije među glasačima, što povećava relevantnost za donošenje odluka o izboru kandidata. U predizornoj kampanji, Trump je stalno naglašavao podizanje zida na meksičkoj granici u cilju očuvanja puritanstva i kohezivnosti američkog društva, što je moglo da bude jak izborni argument kod glasača koji cijene puritanstvo. Vezano za dimenziju autoriteta, opaženo je da je Trump često koristio prilike istaknuti autoritarne tendencije o nenadmašivosti američkih lidera i podsticanju na rat, što djeluje primamljivo za Amerikance koji čvrsto cijene autoritet. Stoga su autoritarne tendencije od velikog značaja pri odabiru predsjedničkih kandidata, što bi trebalo biti povezano s podrškom kandidata koji tendiraju autoritarnom vođstvu (Kolevaa et al., 2012).

S druge strane, Američki predsjednički izbori 2020 i borba između D. Trumpa i J. Bidena, održali su se u novembru, u vrijeme pandemije COVID-19. Pandemija COVID-19, bez obzira što je nepolitički faktor, mogla je utjecati na ishode predsjedničkih izbora u Americi. Nemamo argumente o tome da li je pandemija COVID-19 imala direktan utjecaj, ali iz perspektive teorije opravdavanja sistema, svaki faktor koji znači prijetnju po život ljudi, ali i ekonomski, socijalni i društveni sistem, pretpostavlja se da će imati utjecaj. Kako smo prethodno naveli, analiza Urbatscha (2016) je pokazala negativnu povezanost između incidence zaraze španske groznice i izlaznosti na izbore, te je isto replicirano i u slučaju COVID-19 zaraze. Kao što navodi Jost (2018), gubitak lične kontrole koji pretpostavlja teorija opravdavanja sistema, mogao bi objasniti poveznost pandemije i ishoda izbornog ponašanja. Opravdavanje sistema je kompenzirajući mehanizam gubitka lične kontrole, pri čemu su ljudi svjesni da ne mogu lično kontrolisati prijetnju (pandemija COVID-19), te stoga usmjeravaju povjerenje ka eksternim faktorima i prepuštaju se sistemu, odnosno vlasti, u cilju smanjenja postojeće tjeskobe ili straha od opasnosti. Naime, politički sistem je u svakom trenutku bio nadležan za mjere borbe protiv pandemije COVID-19. Potpuno zatvaranje, nošenje maski i socijalno distanciranje bili su načini nošenja sa pandemijom u većini zemalja svijeta, čime je ponašanje ljudi bilo pod kontrolom vanjskih faktora (odnosno, vladajućeg sistema). Uspostavljanjem ovakvih mjera restrikcije, ljudi su bili prepušteni sistemu, kojeg bi prema teoriji, trebali i opravdati. Percepcija ovisnosti o

odlukama koje donosi vlast povezana je sa percepcijom legitimnosti sistema. U vrijeme pandemije COVID-19, egzistencija svjetske populacije je ovisila o odlukama vlasti, što znači da bi ljudi sistem trebali smatrati legitimnim.

Uzimajući u obzir teoriju opravdavanja sistema, pobjeda J. Bidena na predsjedničkim izborima SAD 2020 nije ono što bi teorija opravdavanja sistema pretpostavila. Međutim, prema hipotezi Weinschenka i Dawesa (2019), a što bi bilo u skladu sa teorijom opravdavanja sistema, očekivali bismo da će, zbog nezadovoljstva Amerikanaca načinom na koji se predsjednik Trump borio sa posljedicama koronavirusa, Biden odnijeti pobjedu.

U konačnici, izostanak Trumpove pobjede ukazuje na slabiju mogućnost teorije opravdavanja sistema da objasni izuzetke, iako je potrebno naglasiti da je Trump ipak imao podršku 46,91% birača u SAD-u, što je skoro polovina biračkog tijela. Teorija opravdavanja sistema ne objašnjava izborna ponašanja ljudi niti u jednom od prethodno navedenih predsjedničkih izbora u Americi, što znači da održivost teorije nije na zavidnom nivou, odnosno da navedeni kontekstualni destabilizatori sistema neće uvijek voditi ka procesu opravdavanja sistema.

Ukoliko se vodimo idejom da su Amerikanci prepoznali neadekvatno suočavanje predsjednika Trumpa sa izazovima pandemije COVID-19, u tom slučaju bi teorija moralnih temelja, čiji bi faktor predikcije bila briga, ukazala na tačnije predikcije izbornih rezultata u odnosu na teoriju opravdavanja sistema. U predizbornim konferencijama Biden je stalno naglašavao broj stradalih od koronavirusa, te za glavnog krivca optužio tadašnjeg predsjednika Trumpa, što je moglo biti povezano sa percepcijom birača prilikom glasanja na predsjedničkim izborima.

Određeni mediji prenose da je na jednoj od Bidenovih press konferencija, učestvovao Barack Obama u cilju opravdavanja Bidenova izostanka, pri čemu je iznosio demokratske stavove. Prethodna istraživanja (Franks i Scherr, 2015) ukazala su na pozitivnu korelaciju između moralnih temelja i pobjede Obame na izborima 2012. godine. Prediktori teorije moralnih temelja tada bili su briga i pravdenost. Trenutno ne postoje istraživanja koja bi odredila koji su to faktori moralnih temelja uspješno predvidjeli pobjedu Bidena, međutim vodeći se Bidenovim demokratskim stavovima sličnim Obaminim, može se pretpostaviti da su to briga i pravdenost,

što bi vrijedilo ispitivati u budućnosti. S druge strane, prilikom analize Bidenovih izjava iz medija⁷, poput „vratiti dušu Americi; Amerika će biti ponovno poštovana u svijetu; ne stvaram podjele, ujedinjujem, nema crvene i plave države, sve je to Amerika“, jednako dobri prediktori moralnih temelja u predviđanju izbornog ponašanja i glasanja za Bidena bi mogli biti odanost, autoritet, pravednost i briga.

6. Lokalni politički izbori 2020 u BiH - opravdavanje sistema, pandemija i fluktuacija izlaznosti na izbore

Rezultati lokalnih izbora 2020. godine su kompleksni i donekle predviđaju promjene u kompliciranom političkom sistemu države Bosne i Hercegovine, iako na prvi pogled to ne izgleda tako. Većina ljudi u Bosni i Hercegovini pružila je podršku poziciji, koju zapravo čine tri političke stranke: Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD).

U središtu teorije opravdavanja sistema je prijetnja koja ima višestruko dejstvo: prijetnja usmjerena ka političkom sistemu, prijetnja koja povećava osjećaj građanske ovisnosti o sistemu, prijetnja kao (de)stabilizator sistema, te prijetnja koja u društvu izaziva individualni osjećaj manjka vlastite kontrole. Prijetnja služi kao motivirajuće sredstvo putem kojeg građani prijetecu situaciju percipiraju stabilnom, sigurnom i kontrolirajućom, što vodi ka opravdavanju statusa quo, odnosno sindromu opravdavanja sistema. Drugim riječima, prijetnja motivira građane da ostanu dosljedni svojim prijašnjim izborima, opravdavajući status quo.

Proces opravdavanja sistema se ogleda kroz političko ponašanje pojedinaca, koji koristeći svoju građansku dužnost izlaska na izbore, imaju mogućnost pružiti podršku vladajućim ili opozicionim političkim kandidatima, partijama ili pokretima. Pretpostavlja se da birači u BiH prirodno-društvene okolnosti, kao što su poslijeratni period, otežan napredak ekonomije, prirodne nepogode, migrantske krize, međupredsjedničke tenzije, međunarodne konflikte, percipiraju potencijalno prijetecim. Primjerice, ukoliko mediji objave predsjednički govor pri

⁷ <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2020/11/8/joe-biden-poziva-na-jedinstvo-svih-amerikanaca> (preuzeto 26.12.2021)

čemu predsjedavajući spomene sadržaj ratne konotacije, stanovništvo u BiH ovaj način govora može percipirati kao potencijalnu prijetnju.

U posljednjih 25 godina, politička scena u Bosni i Hercegovini je nepromijenjena. Podaci iz Tabele 1⁸ su u skladu sa pretpostavkom da, zbog osjećaja prirodno-društvene nestabilnosti koju stanovništvo percipira nesigurnom i prijetjećom, ono će ujedno težiti opravdavanju statusa quo, što pokazuju i stabilni podaci izbora.

Tabela 1

Prikaz rezultata općih i lokalnih izbora u BiH u posljednjih 10 godina.
Izglasane pobjedničke stranke koje zauzimaju prve tri vodeće pozicije 10 godina unazad: SDA, HDZ, SNSD-SP

Godine	Vrsta izbora	Izglasane pobjedničke stranke		
2010	Opći	SDA	SDP	SNSD-SP
2012	Lokalni	SDA	HDZ	SDS
2014	Opći	SDA	HDZ	SZP
2016	Lokalni	SDA	HDZ	SNSD-SP
2018	Opći	SDA	DF	SNSD
2020	Lokalni	SDA	HDZ	SNSD

Prema analiziranim podacima iz Tabele 1, uviđamo da se politička promjena nije desila nakon održanih lokalnih izbora 2020. godine, osim u većim gradovima Bosne i Hercegovine (Sarajevu i Banjoj Luci) što je donekle u skladu s pretpostavkama teorije opravdavanja sistema. Iako je većina izbornih jedinica u Bosni i Hercegovini na izborima 2020. godine pripala upravo strankama SDA, HDZ i SNSD, ne bismo smjeli zanemariti ni iznenađujuće rezultate izbora u velikim gradovima Bosne i Hercegovine, sa najvećim brojem stanovništva, gdje su ubjedljivo

⁸ <https://www.izbori.ba/default.aspx?Lang=3> (preuzeto 26.12.2021)

najbolje rezultate osvojile upravo opozicione stranke: Narod i pravda (NiP), Naša stranka (NS), Socijaldemokratska partija (SDP), Nezavisna bosanskohercegovačka lista (NBL) te Partija demokratskog progresa (PDP) i Srpska demokratska stranka (SDS).

Ovakav ishod je u određenoj mjeri neočekivan, s obzirom na pretpostavke teorije opravdavanja sistema, pri čemu se pandemija koronavirusa može posmatrati kao generalna prijetnja koja destabilizira državni sistem, te budi osjećaj manjka subjektivne kontrole kod stanovništva. Teorija opravdavanja sistema nije održiva ako u obzir uzmemo samo velike gradove Bosne i Hercegovine, međutim, ipak je većinsku vlast u državi osvojila pozicija, što je u skladu sa očekivanim opravdavanjem postojećeg stanja. Iako COVID-19 pandemiju percipiramo kao prijetnju usmjerenu ka političkom sistemu, teorija opravdanja sistema objašnjava da društvo djeluje u suprotnom pravcu. Dakle, prijetnja (COVID-19) usmjerena prema sistemu povećava društvenu ovisnost o sistemu i nužnost ka stabilizaciji sistema, što na kraju rezultira podržavanjem vladajućeg sistema. Subjektivni osjećaj manjka lične kontrole, nastao kao produkt određene prijetnje, a u želji za ubrzanim vraćanjem vlastite kontrole, povećava povjerenje u politički sistem, što u konačnici znači ponašanje koje opravdava sistem.

Kao što je na početku navedeno, Kay i suradnici (2008) su u svom istraživanju uočili da bez obzira na benevolentnost ili korumpiranost vlade, ukoliko građani pod prijetnjom osjete gubitak vlastite kontrole, pokazat će povećano povjerenje i podršku i prema benevolentnoj i prema korumpiranoj vladi. Također, posljedni podaci iz 2020. godine⁹ pokazuju da Bosna i Hercegovina zauzima 101. mjesto u svijetu u borbi protiv korupcije od ukupno 180 država. Govoreći o visokoj stopi korupcije u Bosni i Hercegovini, pretpostavlja se da osjećaj manjka lične kontrole vjerovatno izazvan prirodno-društvenim okolnostima, biva kompenziran povećanim povjerenjem u politički sistem BiH, što je u skladu sa činjenicom da građani već duži niz godina biraju iste političke partije. Unutar okvira teorije opravdavanja sistema, pandemija COVID-19 percipirana kao prijetnja i nepolitički faktor, trebala bi imati aditivni efekat u smjeru opravdavanja sistema, što se, globalno analizirajući rezultate posljednjih lokalnih izbora održanih za vrijeme pandemije, i desilo.

⁹ <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/bih-me%C4%91u-zemljama-koje-najvi%C5%A1e-nazaduju-u-borbi-protiv-korupcije/1711152>, (preuzeto 15.09.2021.)

Promatrajući posljedice koronavirusa poput uspostavljanja restriktivnih mjera u vidu nošenja maske, te održavanja fizičke distance, odnos između izlaznosti na izbore građana diljem svijeta i stope zaraženih koronavirusom je negativan.

Urbatsch (2016) smatra da pored političkih, postoje i nepolitički faktori poput bolesti i gripe, a u ovom slučaju i pandemije, koji su glavni uzroci pada izlaznosti glasača na izbore. Već spomenuti podaci pokazali su da je potpuno zatvaranje gradova povećalo podršku vladajućim političarima i institucijama (Bol, Giani, Blais i Loewen, 2020). Također, biranje trenutno vladajućih predsjednika ili ministara povećalo se za 4%, i zabilježeno je povećanje povjerenja u demokratiju za 3%. Kao što je prethodno objašnjeno, pandemija koronavirusa i fluktuacija izlaznosti na političke izbore u Bosni i Hercegovini nisu povezani na očekivani način. Podaci upućuju na činjenicu da, iako je broj zaraženih slučajeva veliki, izlaznost na političkim izborima jednaka je kao i prethodnih godina (47%). Stoga pandemija koronavirusa u BiH nije spriječila stanovništvo da izađe i glasa na političkim izborima. Mobilni timovi koji su bili zaduženi da preuzmu glasove stanovništva u kućnoj izolaciji zbog zaraze koronavirusom ili direktnog kontakta sa zaraženim, nisu uspjeli obići sve birače¹⁰. Pretpostavka je da 3.500 stanovnika širom BiH zbog neažurnosti mobilnog tima nije moglo glasati na lokalnim izborima, što indicira da bi izlaznost na izbore bila i veća od zvanično zabilježene.

Generalno posmatrajući, izborna ponašanje ima ulogu katalizatora pri donošenju odluka glasača, međutim način na koji djeluje (smjer opravdavanja sistema ili promjena sistema) zavisi od sveukupne društvene, ekonomske i političke situacije jedne države. Određena istraživanja ističu historijski kontekst, poput ratnih dešavanja koja su sa sobom donijela velike promjene, primjerice da postkomunistička društva teže prihvataju političke promjene (Cichocka i Jost, 2014). Tako se pretpostavlja da je ukidanje Jugoslavije za BiH značilo naglu tranziciju iz postkomunističkog sistema u demokratski sistem, a činjenica da postkomunistička društva teže podliježu društvenim promjenama se ogleda i u BiH kontekstu. Prema podacima iz medija i intervjuima bosanskohercegovačkih političkih analitičara, većina smatra da bosanskohercegovačka opozicija ne znači pravu definiciju opozicije (Al Jazeera, 2019)¹¹.

¹⁰ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mobilni-timovi-nisu-obisli-sve-birace-iz-sarajevske-opcineporucili-glasati-se-moglo-do-19-sati/201115119> (preuzeto 24.10.2021.)

¹¹ <https://balkans.aljazeera.net teme/2019/10/26/bih-je-politicki-fenomen-zemlja-bez-vlasti-i-opozicije>, (preuzeto 24.10.2021)

Opozicija na političkoj sceni Bosne i Hercegovine predstavlja neprijateljsku stranu vladajućih političkih partija, dakle ne nudi inovativna rješenja niti bolju političku perspektivu ove države (Al Jazeera, 2019).

Usmjerivši se na trenutno vladajuću koaliciju, nekadašnje opozicijske partije, sada poznate kao Četvorka, koja je na političkim izborima u BiH 2020. godine uspjela pobijediti dugo ukorijenjene stranke u Sarajevu, postavlja se pitanje koliko generalno termin opozicija u bh. kontekstu znači opoziciju. Mišljenja političkih stručnjaka su djelimično podijeljena, ali jedno od zajedničkih mišljenja je da opozicijske partije, Četvorka i PDP sa svojom pobjedom na lokalnim političkim izborima 2020. godine, nisu ponudili nove ideološke, društvene i političke perspektive u BiH, što govoreći unutar konteksta opravdavanja sistema, znači da, bez obzira kakva je promjena, promjena ne znači nužno promjenu (Butković, 2020). Građani koji su glasali za koaliciju Četvorka i PDP, glasali su za jedinu ponuđenu političku alternativu, koja u minimalnom slučaju zastupa kriterije alternative. Stoga, glasanje biračkog tijela za promjenu koja ne vodi ka boljoj i perspektivnoj budućnosti, a koja se skoro ni po čemu ne razlikuje od prethodno vladajućih političkih partija, jednaka je procesu opravdavanja sistema.

Alternativno objašnjenje za političko ponašanje bh. društva prilikom glasanja na političkim izborima je teorija moralnih temelja, opisana u prethodnom podnaslovu. Uzevši u obzir da teorija moralnih temelja podrazumijeva vrijednosti društva, Puhalo i Perišić (2013), su istraživali političko ponašanje apstinenata, pri čemu su istražili i društvene vrijednosti glasača i apstinenata. Veoma je važno istaći da su društvene vrijednosti glasača i apstinenata potpuno iste, ne postoji razlika, a to su: zaposlenost, pravna država, socijalna pravda, borba protiv kriminala i korupcije, životni standard. Istraživanje je sprovedeno 2013. godine, a učestvovalo je 913 ispitanika širom Bosne i Hercegovine. Glavni razlog zašto apstinenti apstiniraju na političkim izborima jeste što smatraju da nema prevelikog izbora prilikom glasanja, odnosno da nema dovoljno dobre alternative za koju bi mogli glasati. Navedeni razlog opravdava i objašnjava broj ljudi koji su glasali na prethodnim lokalnim političkim izborima. Bez obzira na zabilježen politički pomak u Sarajevu, Banja Luci i Bijeljini, izlaznost građana na lokalne izbore je ista kao i prethodnih godina, čak i manja. Stoga, apstinenti se nisu odlučili glasati za političku promjenu. Prema

riječima Puhala¹², ne postoje novi glasači, ljudi su samo odlučili da glasaju drugačije jer se nadaju političkim promjenama koje bi promijenile privredu, ekonomiju, životni standard i obrazovanje u BiH.

7. Rasprava

Dosada smo objasnili postulate teorije opravdavanja sistema, generalnu povezanost pandemije sa procesom izbornog ponašanja, te funkciju izbornog ponašanja unutar okvira teorije opravdavanja sistema.

Teorija opravdavanja sistema nudi tri uvjeta pod kojima bi se trebao desiti proces opravdavanja sistema. Kao što je već navedeno, glavni pokretač procesa opravdavanja je prijetnja koja u određenom društvu izaziva osjećaj tjeskobe i nesigurnosti. Po prirodi, ljudi su navikli svijet posmatrati kao struktuirano i bezbjedno mjesto, stoga, ukoliko se pojavi prijetnja, društvo će težiti kompenzacijskom osjećaju kontrole.

Globalna prijetnja postaje izazov za politički, ekonomski i socijalni sistem sa najvećim posljedicama po stanovništvo. Prijetnja prožeta kroz tri postulata teorije opravdanja sistema, trebala bi uvijek ishoditi istim rezultatom, odnosno opravdanjem sistema. Taj proces se najviše ogleda kroz izorno ponašanje ljudi. Sve političko-socijalne nepogodnosti društva usmjerit će izorno ponašanje ljudi, odnosno postaviti smjernice za biranje određenog političkog kandidata. Izorno ponašanje unutar teorije opravdavanja sistema predstavlja čin putem kojeg će ljudi odabrati, prema njihovom mišljenju, najboljeg političkog predstavnika.

Pandemija, kao i drugi nepolitički faktori (poput uragana „Katrina“), podrazumijeva prijetnju koja vodi ka destabilizaciji ekonomskog, socijalnog i političkog sistema. Prethodno detaljno opisani postulati teorije opravdavanja sistema pomažu nam da pandemiju smjestimo unutar okvira teorije opravdavanja sistema. Pandemija, u ovom slučaju COVID-19, direktno utječe na živote ljudi, te kroz potpuno zatvaranje koje je u jednom trenutku bilo aktuelno,

¹² <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/puhalo-ovo-je-pocetak-mogucih-promjena-najvise-zavisi-od-pobjednika/396687> (preuzeto 13.1.2022)

kontrolira i nameće novi stil života. Drugim riječima, pandemija COVID-19 je nova prijetnja društvenom sistemu.

Zbog pandemije COVID-19, politički sistem je dobio sve ovlasti kontrolisanja ljudi i situacije prema predviđenim i uspostavljenim mjerama restrikcije. Stanje pandemije je izazvalo osjećaj smanjene lične kontrole, međutim, kompenzacija lične kontrole vodi ka većem povjerenju eksternim izvorima, poput vjerovanja u efikasnost vlade, Boga ili teorijama zavjere.

U cilju jasnijeg objašnjenja prethodno navedenog, napravljena je usporedba između Američkih predsjedničkih izbora 2016. i 2020. godine. Smatramo da su ova dva događaja od izuzetnog značaja pri pobjližem objašnjavanju cilja naše teme, jer su se oba događaja desila u uvjetima bez i sa pandemijom. Stoga, poređenje Američkih predsjedničkih izbora u dvije vremenske tačke i dva različita uvjeta s obzirom na nivo kontrole, može doprinijeti objašnjenju da li je pandemija potakla društvo na proces opravdavanja statusa quo ili na promjenu. Obzirom na to da je na predsjedničkim izborima 2016. pobijedio Trump, a ne Clinton kako se to očekivalo, očito je da se radilo o promjeni. Međutim, Amerikanci su na skali zadovoljstva kapitalizmom postigli visoke rezultate koji su istovremeno povezani sa podrškom upućenom Trumpu. Prema Azevedo i Jost (2017), zbog nemogućnosti ranijeg izražavanja kolektivnog nezadovoljstva kapitalističkim statusom quo, Amerikanci koriste građansko pravo da glasaju i pruže podršku Trumpu. Weinschenk i Dawes (2019) smatraju pobjedu Trumpa kontradikcijom teorije opravdavanja sistema, te da podrška Trumpu ne znači opravdavanje statusa quo, već prosvjed protiv trenutno vladajućeg sistema. S druge strane, kada su u pitanju izbori 2020. godine, prema pretpostavkama teorije opravdavanja sistema, pobjedu na predsjedničkim izborima trebao je osvojiti Trump, jer bi svaka prijetnja trebala da vodi kompenzirajućem mehanizmu poput vjerovanja u vladu, što se u ovom slučaju nije desilo. Pobjedu na predsjedničkim izborima 2020. izborio je Biden. Dakle, na izborima u Americi nije došlo do opravdavanja sistema, iako je pandemija COVID-19 percipirana kao velika prijetnja.

U NATO bombardovanju Beograda 1999. godine koje je trajalo 78 dana, bombardovane su kasarne, postrojenja, ali i civilni objekti poput bolnica, fabrika, mostova, pruga, medijskih kuća i skladišta energenata. Na političkim izborima u Srbiji godinu dana nakon NATO bombardovanja, koalicija svih opozicionih političkih organizacija je osvojila 70,40% poslaničkih mjesta u skupštini, te je poražen režim Slobodana Miloševića, a na vlast su došli Vojislav

Koštica i Zoran Đinđić. Također i na ovom primjeru vidimo da, iako je bombardovanje od strane NATO-a moralo biti percipirano kao prijetnja sistemu i društvu, građani Srbije su na izborima ubjedljivo izabrali promjenu glasajući za opoziciju. U ovom slučaju, kao i u slučaju Američkih političkih izbora, teorija opravdavanja sistema nije bila dobar prediktor izbornih rezultata. Uzimajući u obzir nekonzistentne podatke o teoriji opravdavanja sistema, može se zaključiti da ova teorija nije dostatan teorijski okvir za tumačenje izbornih rezultata kada su društvo i politički sistem izloženi prijetnji.¹³

Slično se pokazalo i na političkim izborima u Americi 2008. godine, kada svijet pogađa najveća ekonomska kriza¹⁴ 21. stoljeća koja počinje u Sjedinjenim Američkim Državama. Između 2002. i 2007. godine, SAD je bio u periodu naglog i ubrzanog gospodarskog rasta godišnjeg prihoda. Kao posljedica toga, dolazi do raslojavanja ljudi na jako bogate i veoma siromašne. Broj ljudi koji su živjeli ispod granice siromaštva se 2009. godine popeo na 14.3% populacije i započinje velika ekonomska kriza kao potencijalna prijetnja sistemu. Predsjednik 2009. godine u Americi postaje Barack Obama (Jacobson, 2010). Prema teoriji opravdavanja sistema, Amerikanci su trebali ostati dosljedni svojim glasovima za Republikansku stranku kojoj je pripadao bivši predsjednik George W. Bush koji je biran dva puta (2001. i 2005.); međutim, ubjedljivu pobjedu odnosi Barack Obama, član opozicione Demokratske stranke što potvrđuje hipotezu da teorija opravdavanja sistema nije najbolji prediktor izbornih rezultata.

Također, svjetska ekonomska kriza je iscrpila i susjednu državu Hrvatsku koju su 2010. godine pogodile velike korupcijske afere višegodišnje vladajuće političke organizacije HDZ¹⁵ (Hrvatska demokratska zajednica). Premijer Ivo Sanader je uhapšen zbog afere koje je imao za vrijeme vlasti, te je na sljedećim Hrvatskim parlamentarnim izborima vlada HDZ-a u potpunosti pala, a vlast je dobila koalicija opozicionih političkih organizacija. Evidentno je da je proces biranja političkih vladajućih organizacija veoma kompleksan i nije ga moguće objasniti jednom teorijom na globalnom nivou. Iako se teorija opravdavanja sistema pokazala kao održiv teorijski okvir u mnogim istraživanjima u predviđanju različitih ponašanja, većina ishoda političkih izbora

¹³ <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-54277802> (preuzeto 28.12.2021)

¹⁴ <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp> (preuzeto 25.01.2022)

¹⁵ <https://www.dw.com/bs/uhap%C5%A1en-ivo-sanader/a-6318481> (preuzeto 24.10.2021)

se ne može u potpunosti objasniti samo teorijom opravdavanja sistema. Stoga bismo mogli reći da je ista izuzetak, a ne pravilo na političkim izborima.

Očigledno je da teorija opravdavanja sistema nije jedini teorijski okvir koji može jasno objasniti političko (izborno) ponašanje ljudi. Navest ćemo teorije koje nude drugačija, ali vjerovatno i jasnija objašnjenja:

1. Alternativno objašnjenje podržavanja vladajućeg političkog sistema jeste termin kolektivna naučena bespomoćnost. Osjećaj naučene bespomoćnosti (Prilleltensky i Gonick, 1969, prema Maier i Seligman, 1976) javlja se kroz niz bezuspješnih pokušaja, koji implicitno određuju pasivna ponašanja. Kontinuirano identificiranje sa vlastitim neuspjesima vodi ka negativnoj perspektivi cjelokupnog života. Opservacijom ovakvih ponašanja kod ljudi, pretpostavlja se zašto ljudi ne odolijevaju očigledno lošem političkom režimu. Bosankić, Mešić i Šošić (2019) su skupili podatke sa nekoliko dugogodišnjih terenskih istraživanja (intervjua sa 200 povratnika i interno raseljenih lica) i zaključili da poslijeratno stanje, ekonomska i politička kriza, traume, nedostatak radnih mjesta direktno pojačavaju osjećaj bespomoćnosti kod stanovnika u BiH. Da bi se očekivala politička promjena, potreban je osjećaj visoke kontrole nad ishodima. Potrebno je vjerovanje u preuzimanje odgovornosti za određenu promjenu i vjerovanje da su odabrani sposobni poduzeti korake kako bi kreirali put ka očekivanoj promjeni (Bosankić et al., 2019).
2. Mnogi mediji navode kako su političke promjene na lokalnim izborima BiH 2020 inspirisane rezultatima političkih izbora u Crnoj Gori. Naime, Ifimes.org¹⁶ prenosi da su prethodno održani opći izbori u Crnoj Gori, smjenom predsjednika Đukanovića nagovijestili političke promjene u Bosni i Hercegovini. Prema Banduri (Reed et al., 2010) teorija socijalnog učenja podrazumijeva da ljudi uče jedni od drugih procesom opažanja, imitacijom i modeliranjem. Iako trenutno ne postoje konkretni nalazi koji govore u korist teorije socijalnog učenja, ne može se isključiti činjenica da su birači u BiH imitirali glasačko ponašanje birača u Crnoj Gori, što im je, pretpostavlja se ukazalo na to da su

¹⁶ <https://www.ifimes.org/ba/istrazivanja/lokalni-izbori-u-bih-2020-talas-politickih-promjena-seli-se-iz-crne-gore-u-bosnu-i-hercegovinu/4676> (preuzeto 12.3.2022)

političke promjene na Balkanu moguće. S druge strane, Bosanci i Hercegovci nisu krili svoje zadovoljstvo kada je riječ o pobjedi Bidena na američkim predsjedničkim izborima 2020. Građani Sarajeva su pobjedu Bidena pozdravili defileom automobila i vijorenjem američke zastave kroz glavne ulice grada.¹⁷ Opet, ne smije se zaključiti, ali socijalno učenje može biti jedno od objašnjenja da je pobjeda Bidena probudila glasački optimizam kod bh. glasača. Uvidjevši mogućnost promjene izlaskom na izbore, glasači u Sarajevu, Banja Luci i Bijeljini moguće je da su po istom modelu odlučili su glasati za drugačije.

3. Obzirom da pobjedu opozicione koalicije Četvorke promatramo kao primijetni politički pomak koji se desio u većim gradovima Bosne i Hercegovine, Sarajevu, Banjoj Luci i Bijeljini, nameće se misao da je nivo obrazovanja povezan sa odabirom političke ideologije. Podaci o nivou obrazovanosti (Pašalić Kreso, 2019) ukazuju da najvišu stopu obrazovanog stanovništva (preko 20%) bilježe Kanton Sarajevo i Banja Luka. Stoga, moglo bi se pretpostaviti da su političke promjene u ova dva grada povezane i sa nivoom akademskih postignuća. Schoon, Cheng, Gale, Batty i Deary (2010), proveli su longitudinalno istraživanje, djece u dobi od 11 godina, te kasnije te iste djece u tridesetim godinama života. Istraživači su mjerili faktore socijalno-ekonomskog statusa obitelji, dječije inteligencije, akademsko postignuće, zanimanje, liberalno-socijalna uvjerenja i političko povjerenje. Rezultati logitudinalnog istraživanja pokazali su da su osobe sa višim akademskim postignućima i višim statusom zanimanja društveno liberalnije i imaju više povjerenja u demokratski politički sistem. Poredivši rezultate navedenog istraživanja i rezultate na lokalnim političkim izborima u BiH 2020, postoji vjerovatnoća da se politička promjena desila u većim gradovima zbog višeg nivoa obrazovanosti stanovništva.

¹⁷ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/slavlje-u-sarajevu-zbog-bidenove-pobjede-defile-automobilima-i-americke-zastave/201108073> (preuzeto 19.1.2022)

8. Zaključak

Teorija opravdavanja sistema, funkcija izbornog ponašanja i pandemija COVID-19 stavke su koje zajednički objašnjavaju proces izbornog ponašanja u Bosni i Hercegovini. Rezultati lokalnih izbora BiH 2020. godine prema kojima je pozicija osvojila većinu manjih izbornih jedinica, a opozicija donijela pobjedu u većim bosansko-hercegovačkim gradovima Sarajevu, Banjoj Luci i Bijeljini, ipak ukazuju na minimalne moguće političke promjene.

Cilj ovog preglednog rada bio je objasniti izbornu ponašanje u BiH u okvirima teorije opravdavanja sistema, odnosno da li je promjena izuzetak ili pravilo opravdavanja sistema. Uzimajući u obzir objašnjenja koja nudi teorija opravdanja sistema, posljedice koje sa sobom nosi pandemija koronavirusa, te funkciju izbornog ponašanja, pobjeda pozicije se uklapa u teoriju opravdavanja sistema. Međutim, iako je u većini općina pozicija pobijedila, kao što je prethodno navedeno, u većim gradovima se desila promjena. Bez obzira na minimalnu promjenu koja se desila na lokalnim političkim izborima, ista ipak podrazumijeva određeni politički pomak u Bosni i Hercegovini.

Politički analitičari većinom su skeptični prilikom komentarisanja opozicije i češće se osvrću na nedostatak političke alternative koja je bosansko-hercegovačkoj političkoj sceni prijeko potrebna, da bi se napredak zaista desio. Određena politološka literatura (Šalaj, Grebenar i Puhalo, 2019) objašnjava da čistih ljevičarskih partija u BiH nema, odnosno da takve partije djeluju suprotno od načina na koji se izjašnjavaju, što je još jedan od dokaza deficita političkih alternativa. Opozicija u BiH nije politička alternativa, stoga pobjeda opozicije implicitno označava pravilo opravdavanja sistema (Butković, 2020). Problem nedostatka političke alternative ogleda se u dugogodišnjem procesu opravdavanja sistema što ne vodi ka bilo kakvim političkim promjenama. Jedina razlika između stranaka sa dugogodišnjim vladajućim stažom i opozicije jeste činjenica da se nalaze na neprijateljskim stranama. Prema navedenim analizama, opozicione partije, Četvorka i PDP sa svojom pobjedom na lokalnim političkim izborima 2020. godine, nisu ponudili novu ideološku, društvenu i političku perspektivu u BiH.

Zaključno, Bosna i Hercegovina nije najbolji primjer za analizu političkih teorija zbog toga što su rezultati izbora kompleksni iz više razloga. Kao što je gore navedeno, na poziciji su posljednjih 25 godina bile većinom desničarske političke organizacije, a ljevičarskih političkih

organizacija u BiH nema, stoga nije moguće izvršiti jasnu polarizaciju na kontinuumu konzervativno-liberalno. Također, nemoguće je isključiti izborne neregularnosti¹⁸ zabilježene na biralištima. Pod pretpostavkom da su uvjeti izlaska na izbore, glasanja i brojanja glasova bili i idealni i do krajnje granice objektivni, opravdavanje sistema bi bilo pravilo u Bosni i Hercegovini. Međutim, zbog pobjede opozicije u nekoliko većih gradova, ili bolje rečeno neprijateljskih političkih organizacija onim vladajućim, i nagovještaja promjene, što implicira mogućnost izuzetka od opravdavanja, potrebno je pratiti ishode narednih Općih izbora 2022. godine, te uzeti u razmatranje alternativna teorijska objašnjenja stabilnosti izbornog rezultata u funkciji vremena.

¹⁸ <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/izbori-u-bih-2020-politicke-promjene-i-izborne-nepravilnosti>
(preuzeto 28.12.2021)

9. Literatura

- Abad, L. & Maurer, N. (2020). Do Pandemics Shape Elections? Retrospective voting in the 1918 Spanish Flu Pandemic in the United States*. <https://ssrn.com/abstract=3783893>
- Azevedo, F., Jost, J. T., & Rothmund, T. (2017). “Making America great again”: System justification in the U.S. presidential election of 2016. *Translational Issues in Psychological Science*, 3(3), 231–240. <https://doi.org/10.1037/tps0000122>
- Bol, D., Giani, M., Blais, A., & Loewen, P. J. (2020). The effect of COVID-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy? *European Journal of Political Research*, 1-13. doi:10.1111/1475-6765.12401
- Bosankić, N., Mešić, E. & Šošić, B. (2019) The Floating Pumpkin Syndrome: Forced Migration, Humanitarian Aid, and the Culture of Learned Helplessness, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21:1, 61-73, DOI: 10.1080/19448953.2018.1532685
- Cichočka, A. & Jost, J. T. (2014). Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, Vol. 49, No. 1, 6–29, DOI: 10.1002/ijop.12011
- Eidelman, S., & Crandall, C. S. (2012). Bias in Favor of the Status Quo. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(3), 270-281. doi: 10.1111/j.1751-9004.2012.00427.x
- Franks, A. & Scherr, K. C. (2015). *Using Moral Foundations to Predict Voting Behavior: Regression Models from the 2012 U.S. Presidential Election*. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 00, No. 0, 1- 20, DOI: 10.1111/asap.12074
- Friesen, J. P., Laurin, K., Shepherd, S., Gaucher, D., & Kay, A. C. (2018). System justification: Experimental evidence, its contextual nature, and implications for social change. *The British Psychological Society*, 58(2), 315-339. Doi: 10.1111/bjso.12278
- Gutierrez, E., Merilainen, J. & Rubli, A. (2021). Electoral Repercussions of a Pandemic: Evidence from the 2009 H1N1 Outbreak. 1- 48, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3667065>

- Harrison, S. (2020). Democratic frustration: Concept, Dimensions and Behavioural consequences. *Societies*, 10(1), 19. <https://doi.org/10.3390/soc10010019>
- Hooghe, M. & Dansonville, R. (2018). A Spiral of Distrust: A Panel Study on the Relation between Political Distrust and Protest Voting in Belgium. *Government and Opposition*, Vol. 53, No. 1, 104–130, doi:10.1017/gov.2016.18
- Jacobson, G. C. (2010). George W. Bush, the Iraq War, and the Election of Barack Obama, *Presidential Studies Quarterly*, Vol 40, No 2, 207-224, <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2010.03755.x>
- Jones, J.M. (2003, September 9). Sept. 11 effects, though largely faded, persist. The Gallup Poll. Retrieved from www.gallup.com/poll/9208/Sept-Effects-Though-Largely-Faded-Persist.aspx
- Jost, J. T. (2018). A quarter century of system justification theory: Questions, answers, criticisms, and societal applications. *British Journal of Social Psychology*, 1-52. doi:10.1111/bjso.12297
- Kay, A. C., & Friesen, J. (2011). On Social Stability and Social Change: Understanding When System Justification Does and Does Not Occur. *Association for Psychological Science*, 20(6), 360-364. doi: 10.1177/0963721411422059
- Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J., & Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 18–35. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.18>
- Kay, A. C., Gaucher, D., Peach, J. M., Laurin, K., Friesen, J., Zanna, M. P., & Spencer, S. J. (2009). Inequality, discrimination, and the power of the status quo: Direct evidence for a motivation to see the way things are as the way they should be. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(3), 421–434. <https://doi.org/10.1037/a0015997>

- Kay, A. C., Jost, J. T., & Young, S. (2005). Victim Derogation and Victim Enhancement as Alternate Routes to System Justification. *Psychological Science*, *16*(3), 240–246. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.00810.x>
- Kolevava, S. P., Graham, J., Iyer, R., Ditto, P. & Haidt, J. (2012). “Tracing the Threads: How Five Moral Concerns (Especially Purity) Help Explain Culture War Attitudes.” *Journal of Research in Personality*, *46*(2): 184–194. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.01.006>
- Laurin, K., Shepherd, S., & Kay, A. C. (2010). Restricted emigration, system inescapability, and defense of the status quo: System-justifying consequences of restricted exit opportunities. *Psychological Science*, *21*, 1075–1082. <https://doi.org/10.1177/0956797610375448>
- Maier, S. F., & Seligman, M. E. (1976). Learned helplessness: Theory and evidence. *Journal of Experimental Psychology: General*, *105*(1), 3–46. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.105.1.3>
- Milošević, J. (1997). *Osnovni pristupi u proučavanju izbornog ponašanja*. Neobjavljeni rad. Beograd: Institut za političke studije u Beogradu.
- Napier, J. L., Mandisodza, A. N., Anderesen, S. M. & Jost, J. T. (2006). System Justification in Responding to the Poor and Displaces in the Aftermath of Hurricane Katrina. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, Vol. 6, No. 1, 2006, 57—73.
- Pašalić Kreso, A. (2020). Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini: Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti, *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, 93-124. DOI: 10.5644/PI2017.172.06
- Proudfoot, D., Kay, A. C., & Mann, H. (2015). Motivated employee blindness: The impact of labor market instability on judgment of organizational inefficiencies. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *130*, 108–122. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2015.06.008>

- Puhalo, S. & Perišić, N. (2013). Apstinenti u Bosni i Hercegovini. *Freidrich Ebert Stiftung*, 5–308, URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/10559.pdf>
- Reed, M. S., Evely, A. C., Cundill, G., Fazey, I., Glass, J., Laing, A., Newig, J., Parrish, B., Prell, C., Raymond, C., & Stringer, L. C. (2010). What is Social Learning? *Ecology and Society*, 15(4). <http://www.jstor.org/stable/26268235>
- Šalaj, B., Grebenar, B., i Puhalo, S. (2019). Ideologija, stranke i stavovi građana - studija o Bosni i Hercegovini. *Freidrich Ebert Stiftung*, 5–183.
- Santana, A., Rama, J. & Bertoa, F. C. (2020). The Coronavirus Pandemic and Voter Turnout: Addressing the Impact of Covid-19 on Electoral Participation. (1-31)
- Schoon, I., Cheng, H., Gale, C. R., Batty, G. D. & Deary, I. J. (2010). Social status, cognitive ability, and educational attainment as predictors of liberal social attitudes and political trust, *Intelligence*, Vol 38, No 1, 144-150, <https://doi.org/10.1016/j.intell.2009.09.005>
- Shepherd, S., & Kay, A. C. (2012). On the perpetuation of ignorance: System dependence, system justification, and the motivated avoidance of sociopolitical information. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(2), 264–280. <https://doi.org/10.1037/a0026272>
- Toorn, J., Tyler, T. R., & Jost, J. T. (2011). More than fair: Outcome dependence, system justification, and the perceived legitimacy of authority figures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 127–138. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.09.003>
- Ullrich, J. & Cohrs, J. C. (2007). Terrorism Salience increases System Justification: Experimental Evidence. *Social Justice Research*, Vol. 20, No. 2. DOI: 10.1007/s11211-007-0035-y
- Urbatsch, R. (2016). Influenza and Voter Turnout. *Nordic Political Science Association*, 40(1), 107-119. doi: 1111/1467-9477.12079

Weinschenk, A. C., & Dawes, C. T. (2019). Moral Foundations, System Justification, and Support for Trump in the 2016 Presidential Election. *The Forum*, 17(2), 195–208.
<https://doi.org/10.1515/for-2019-0012>

9.1. Elektronski izvori

Butković, B. (2020, Novembar 21). Izbori u BiH: Pobjeda koja nije historijska.

Aljazeera <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/11/21/izbori-u-bih-pobjeda-koja-nije-historijska> (preuzeto: 15.09. 2021)

<http://mcp.gov.ba/publication/read/epidemioloska-slika-covid-19?pagelId=97> (preuzeto 15.09.2021)

(<https://www.aa.com.tr/ba/balkan/bih-me%C4%91u-zemljama-koje-najvi%C5%A1e-nazaduju-u-borbi-protiv-korupcije/1711152>, preuzeto 15.09.2021)

preuzeto sa <http://mcp.gov.ba/publication/read/epidemioloska-slika-covid-19?pageId=97>,
15.09.2021)

<http://www.statistika.ba/> (preuzeto 24.10.2021)

<https://www.klix.ba/vijesti/bih/mobilni-timovi-nisu-obisli-sve-birace-iz-sarajevske-opcineporucili-glasati-se-moglo-do-19-sati/201115119> (preuzeto 24.10.2021.)

<https://balkans.aljazeera.net teme/2019/10/26/bih-je-politicki-fenomen-zemlja-bez-vlasti-i-opozicije>, (preuzeto 24.10.2021)

<https://www.dw.com/bs/uhap%C5%A1en-ivo-sanader/a-6318481> (preuzeto 24.10.2021)

<https://www.izbori.ba/default.aspx?Lang=3> (preuzeto 26.12.2021)

<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2020/10/23/posljednja-debata-trump-i-biden-se-sukobili-o-nacinu-upravljanja-pandemijom> (preuzeto 26.12.2021)

<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2020/10/21/obama-umjesto-bidena-na-skupu-kampanje>
(preuzeto 26.12.2021)

<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2020/11/8/joe-biden-poziva-na-jedinstvo-svih-amerikanaca> (preuzeto 26.12.2021)

<https://www.izbori.ba/default.aspx?Lang=3> (preuzeto 26.12.2021)

<https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/puhalo-ovo-je-pocetak-mogucih-promjena-najvise-zavisi-od-pobjednika/396687> (preuzeto 13.1.2022)

<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-54277802> (preuzeto 28.12.2021)

<https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp> (preuzeto 25.01.2022)

<https://www.ifimes.org/ba/istrazivanja/lokalni-izbori-u-bih-2020-talas-politickih-promjena-seli-se-iz-crne-gore-u-bosnu-i-hercegovinu/4676> (pristupljeno 25.01.2022)

<https://www.klix.ba/vijesti/bih/slavlje-u-sarajevu-zbog-bidenove-pobjede-defile-automobilima-i-americke-zastave/201108073> (preuzeto 19.1.2022)

<https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/izbori-u-bih-2020-politicke-promjene-i-izborne-nepravilnosti> (preuzeto 28.12.2021)